

Farkas Péter

GONDOLATOK A VILÁGGAZDASÁG KÖZÉPTÁVÚ FEJLŐDÉSÉT MEGHATÁROZÓ FONTOSABB FOLYAMATOKRÓL

1.1. Az ezredvégen sajátos, új helyzet alakult ki a világgazdaságban.

1.2. Az Egyesült Államok gazdasága soha nem látott, hosszú konjunktúraciklust produkált. Ennek tényezői: a K+F-ben játszott vezető szerep; a termelékenység gyors növelése; vezető pozíció az elektronikában és a távközlésben; a világpiacitól eltérített, rendkívül alacsony energiaárak; a munkaerőpiacának „rugalmassága”; a lakossági fogyasztás hitelekkel, értékpapír-hozamokkal is finanszírozott növekedése; szufficites költségvetés; élenjáró szerep a tőkecentralizációt eredményező fúziók és felvásárlások terén; a termelőegységeinek, bankjainak, befektetési társaságainak (transznacionális társaságainak) méretelőnye; más régiók gyenge gazdasági teljesítménye; az import olcsóbbodása; a dollárkamatok vonzereje; az erősödő dollár erősödő tartalékvaluta szerepe; a kereskedelmi és a fizetési mérlegének növekvő hiánya, azaz a fokozódó külső forrásbevonás; az 1997-1998. évi regionális válságok során a korábban kihelyezett amerikai tőkék egy részének „visszamenekítése”; a külföldre telepített termelés és főleg a kihelyezett likvid, spekulációs tőkék extraprofitot biztosító megtérülése, azaz a nemzetközi jövedelemlecsapolás; több említett tényező hatására a New York-i tőzsde szárnyalása és az ezzel összefüggő eufória; végül, de nem utolsó sorban az amerikai kormányzat tudatos politikája a nemzetközi gazdasági viszonyok liberalizálása érdekében (ami mindenkor a leg-erősebb tőkék és hatalmak érdekében való), ugyanakkor, elsősorban dömpingvadás segítségével, a kevésbé versenyképes ágazatainak védelme.

1.3. A kilencvenes években a konjunktúraciklusok korábbi egységesedési tendenciája megtört. Japán gazdasága immár egy évtizede stagnál. 1997-98-ban a világgazdaság GDP-jének 40%-át előállító országsoportok (először az újonnan iparosodók első és második hulláma, Oroszország és a FÁK térségének több gazdasága, majd Latin-Amerika) recesszióba kerültek. Az ázsiai térség 1999-re többé-kevésbé stabilizálódott, Kelet-Európa és Latin-Amerika – főleg Mexikó kivételével – továbbra is növekedési válsággal küszködött. Nyugat-Európa konjunktúrája mérsékelt volt, bár 1999 második felében kilátásai javultak. Közép-Európa országainak teljesítményére a divergencia jellemző. Lengyelország, Szlovákia, Szlovénia, Magyarország dinamikus, a többi ország stagnál, vagy negatív növekedést produkál. Összességében 1997-1999-ben – az USA és részben Európa kivételével – a világgazdaság ciklikus válságban volt. Ebben az időszakban az USA mellett még Kína, Ausztrália, India, Írország, Hollandia, Norvégia produkált az átlagot jóval meghaladó gazdasági növekedést.

1.4. Sajátos a helyzet abból a szempontból is, hogy a világ ipara 1999-re – a mikroelektromikai ipar nélkül számítva – a stagnálás állapotába került. Az elmúlt két-három évben rohamosan nőtt a kapacitások kihasználatlansága. Ennek ellenére sem kezdődött el jelentősebb mértékben a kapacitásleépítésekkel járó racionalizálás, azt a fúziók és a felvásárlások helyettesítik. Ez egyaránt érvényes a legfejlettebb országokra és az ázsiai újonnan iparosodókra. Bár 1999 második felétől az ipari konjunktúra élénkült, az iparágak strukturális átalakulása, a kevésbé versenyképes (profitabilis) kapacitások leépítése előbb-utóbb elkerülhetetlen.

1.5. Az elmúlt két évtized folyamán a világgazdaság első számú dinamizáló tényezője a külkereskedelem volt. Az utóbbi években ennek helyét jelentős mértékben a belső fogyasztás növekedése vette át. Továbbra is fontos tényező a szolgáltató szektorok teljesítményének emelkedése. A világkereskedelem növekedési üteme számottevően csökkent. Volumene 1998-ban (a korábban jellemző 6-7%-os, az 1997. évi 10%-os emelkedés után) csak 2-3%-kal nőtt, az árdefláció folytán értéke dollárban számítva csökkent. A világkereskedelem volumene csak 1999 közepétől kezdett dinamizálódni, de a jelek szerint nem nyerte vissza korábbi növekedési ütemét. Az olajár hirtelen drágulása nyomán a világkereskedelem értéke azonban nyilván jobban emelkedik 1999-ben. Ami a fogyasztást illeti, a világgazdaság viszonylag dinamikus centrumaiban a lakossági fogyasztás a korábban jellemző évi 1-2% helyett, 1997-98 óta évi 2-3%-kal, az USA-ban ennél is gyorsabban nő. Ugyancsak viszonylag gyorsan emelkedik az elmúlt időszakokhoz képest – a konjunktúra élénkítésének szándékával is – a közületi fogyasztás.

1.6. Bár 1999-re a nemzetközi pénzügyi rendszer zavarai elcsendesedtek, továbbra is Demoklesz kardjaként függ a világgazdaság felett a felhalmozódott hatalmas (valójában reálfedezet nélküli virtuális) tőkemennyiség. A Dow Johns tőzsdeindex és a német DAX például 1995 és 1998 vége között megháromszorozódott. (Korábban hasonló hossz csak 1926 és 1929 között volt.) Ugyanakkor a „feltörekvő” országok többségének tőzsdeindexe az 1998. évi zuhanás után nem érte el korábbi értékét, a japán NIKKEI pedig ma is az 1990. évi szint egyharmadán van. Japánban, a „feltörekvő országok” tőzsdéin, valamint a fejlett országok börzéinek 1988. októberi megingása során mintegy tízezermilliárd dollárnyi (virtuális) érték íródott le, tűnt el a nemzetközi pénzügyi rendszerből. Valószínűleg ez is hozzájárult a nemzetközi tőkepiacok 1999. évi viszonylagos megnyugvásához.

1.7. A világgazdaság stabilizálásában és a konjunktúra élénkítésében az állam szerepe megnőtt. A liberális gazdaságpolitika (jobban, mint korábban) kiegészült a keynesi gazdaságpolitika elemeivel. Ilyennek tekinthetők például a megingott közepesen fejlett országok – pontosabban a nekik hitelező bankok – konszolidálását szolgáló nemzetközi hitelcsomagok. 1998 októberében, a New York-i tőzsde mélyrepülését az amerikai kormányzat a kereslet hirtelen felpumpálásával, a likviditás (dollárkínálat) jelentős növelésével hidalta át. Az EU azóta dinamikusabbnak bizonyult országaiban a kormányok lazább jövedelem- és költségvetési politikája is táplálta a fogyasztás, a kereslet növeke-

dését. Japán sok százmillió dolláros költségvetési programokkal is megpróbálta élénkíteni gazdaságát. Ezúttal ez ellen az IMF sem tiltakozott, sőt az „öt” ért komoly bírálatok nyomán egyes újonnan iparosodó országoknak – például az azóta sikeresen kilábaló Dél-Koreának, igaz ezt kevésbé értékelték jobbra – ugyanezt ajánlotta.

2.1. A tömör világgazdasági helyzetkép után arra próbálunk választ adni, hogy a vázolt legfontosabb folyamatokból várhatóan melyek lesznek tartósak, hogyan módosulnak, milyen újabb tényezők kerülhetnek felszínre, milyen alternatívák lehetségesek. Természetesen mindezt megfelelő fenntartásokkal tesszük, hiszen a gazdasági prognózisok a piaci spontaneitások és az előre nem látható gazdaságpolitikai intézkedések miatt mindig is bizonytalanok voltak. Különösen azok most, a világgazdaság mai, sajátos, korábbi tapasztalatainktól eltérő, sok szempontból bizonytalan helyzetében.

2.2. Kezdjük mindjárt ez utóbbival. A nemzetközi pénzügyi rendszerben felhalmozódott, reálfedezet nélküli likvid tőkék, valamint a termelő kapacitások feleslegei (a túlfelhalmozott likvid és termelő tőkék) egyaránt olyan helyzetet teremthetnek, amikor kiderül, már nem hoznak megfelelő jövedelmet tulajdonosaiknak. A kapitalizmus története során ez megszokott jelenség. Ilyenkor a kiigazítások, recessziók, válságok során ezek a tőkék „megsemmisülnek”, elértéktelenednek. Márpedig amennyiben jelen vannak az ilyen tőkék, egy korrekció most is lehetséges. A jelenlegi helyzet sajátossága egyfelől az, hogy az 1997-99-es viszonylagos válságszakasz csak részben és időlegesen enyhített a globális pénzügyi rendszer „felfuvalkodottságán”. A tőzsdék 1999 végén mutatkozó újabb szárnyalása ezt mutatja. A hetvenes évek eleje óta halmozódó, de a legutóbbi években egyre gyorsabban növekvő pénzügyi luftballon vagy hólabda nem elsősorban azért veszélyes, mert – amint ki szokták emelni – az egyes nemzetgazdaságok számára kiszámíthatatlan tőkeáramlásokkal jár, a nemzeti gazdaságpolitikák elerőtlenedését okozza. Inkább azért, mert mai méreteinél fogva egy igen jelentős, világméretű korrekciónak, válságnak lehet az okozója. Az is igen érdekes és sajátos, hogy éppen a viszonylagos válságszakasz végén fékeződött le, sok iparágban pedig megállt a növekedés, és kiderült a jelentős felesleges kapacitások léte. Ez annak ellenére következett be, hogy Észak-Amerikában és Európában az elmúlt két-három évben a fogyasztás gyorsabban nőtt, mint a hetvenes évek óta bármikor. A korrekció reálgazdasági oldalról is indulhat.

2.3. A pénzügyi és a reálgazdasági tőketúlfelhalmozás és lehetséges következménye egymással összefonódik. Ezért is tesznek meg mindent napjainkban a fejlett országok – beleértve a nem liberális gazdaságpolitikai módszerek alkalmazását is – a konjunktúra fenntartása, ugyanakkor a tőkepiacok stabilizálása érdekében. A mai modern transznacionális kapitalizmus korszakában a kormányzatoknak és a nemzetközi pénzügyi rendszer irányítóinak viszonylag hatékony gazdaságpolitikai eszközök és nem kevés tapasztalat áll rendelkezésükre. Ez a gazdaságpolitika most bizonyos mértékig sikeresnek mutatkozik, de nem biztos, hogy tartósan. Ugyanaz a gazdaságpolitika, amely az USA-ban, Európában a nagyobb válságot, tőkeelértéktelenedést elkerülhetővé tette, súlyos

csapdát is jelent. Nem engedi szabadjára azokat a piaci erőket, amelyek a már felesleges tőkét elértektelenítenék. A pénzpiacokon azokat a tőkét, amelyek csak egyre nagyobb mesterséges likviditásteremtéssel, illetve nemzetközi jövedelem-újraelosztással hozhatnak profitot. A reálgazdaságban az elavult technikai szintje miatt nem elég hatékony, kevés profitot eredményező kapacitásokat.

3.1. A fentiekből a világgazdaság elkövetkező fél évtizedére nézve három variáns adódik. Az első, talán valószínűbb variánsként elképzelhető, hogy az eddig is „hatékony” gazdaságpolitika eszközeivel a súlyosabb válság középtávon elkerülhető, tovább görgethető. Ez egy viszonylag lassú, újabb kisebb-nagyobb egyensúlyi zavarokkal, tőzsei hullámzásokkal, egyes országok pénzügyi és termelési válságával tarkított, divergenciával jellemezhető gazdasági alternatívát jelentene.

3.2. A második variáns egy többé-kevésbé jelentős, világméretű válságszakaszt vetít előre.

3.3. A globalizáció, a termelés, a gazdasági folyamatok nemzetköziesedése elvileg lehetőséget biztosítana a világgazdaságban felhalmozódott feszültségek közös, az összes nemzet demokratikus együttműködésén alapuló enyhítésére. A világgazdaság stabilizálása feltételezné a pénzügyi luftballon és a felesleges termelő kapacitások regulált leépítését, még inkább az utóbbi kapacitások egy részének a kereslet növelése általi fenntartását, a fejlődő és a közepesen fejlett országok adósságainak leírását (ezek tőkerészt egyébként már bőven, sok esetben többszörösen visszafizették), a fizetési mérlegek kiegyenlítő finanszírozását, a nemzetgazdaságok és az életszínvonalak harmonizált fejlesztését, ennek érdekében nemzetközi tőkeátcsoportosítást elsősorban az elmaradottabb országok javára, általában a világgazdaság hierarchikus rendjének egy demokratikusabbal való felváltását. Ez lehetne a világgazdaság jövőjének harmadik variánsa. Valójában minderre középtávon nincs sok esély. Mindaz ami Seattleben, a WTO konferenciáján és a város utcáin, majd a Világbank és a Valutaalap 2000. áprilisi washingtoni konferenciája körül történt, azt mutatja, hogy a globalizáció vesztesei vagy nem egyértelműen nyertesei fokozott harcot indítottak a transznacionális társaságok által vezérelt globalizáció káros következményei ellen. Elsősorban a nemzetek fejlődési lehetőségeit, az országokon belül a jövedelmek elosztását differenciáló hatásai, másrészt a természet károsító következményei ellen. Az ellen, hogy a legfejlettebb országok szűk körben, a kevésbé fejlettek kizárásával döntsenek a nemzeti piacok további liberalizálásáról. Ma már nem csupán egyes szakemberek, politikusok, hanem a Világbank tanulmányai is egy „poszt-washingtoni” konszenzus szükségességéről szólnak. Ez az „új” paradigma immár globális végiggondolással elismerné az állam gazdaságsszervező és szociális szerepét, a piacok ellenőrzésének szükségességét, a fogyasztás, a szociális ellátás fontosságát.

3.4. Clinton elnök – az események hatására, s mert ez most egyben amerikai gazdasági érdek – a Seattle-i események nyomán a gazdasági és szociális jogok alapvető emberi jogként való világméretű elismeréséről beszélt. Mindez azonban a következő néhány

évben – hacsak valóban nem következik be egy nagy világgazdasági válság, mely után a nemzetközi gazdasági viszonyokat új alapokra kell helyezni – aligha befolyásolja számottevően a világgazdaság állapotát és működési mechanizmusait. A multinacionális társaságok elkülönült érdekei rendkívül erősek, ellenállnak a változtatásoknak. Ezt mutatja a következő példa. Amikor egyes országok fizetési nehézségei formájában a nemzetközi pénzügyi rendszer problémái elemi erővel a felszínre kerültek, felvetődött a nemzetközi tőkeáramlások szabályozásának, megadóztatásának szükségessége. Az új „nemzetközi pénzügyi architektúra” kialakítása azonban azonnal lekerült a napirendről, amikor a nemzetközi pénzügyi piacok stabilizálódtak. (Holott lehet, hogy e stabilizálódás nyomán még nagyobb tőkemennyiség felhalmozásával, még pusztítóbb formában indul el a pénzügyi hólabda, s világgazdasági lavinává duzzadhat.) Az új demokratikus globális gondolkodásmód csak kényszerítő folyamatok hatása alatt törhet magának utat. Közrejátszhat ebben a mélyebb válság és feltehetően a tömegmozgalom is. Talán egy ilyen globálisan polgári demokratikus, a transznacionális tőke spontaneitását jelentősen korlátozó világmodell a kapitalizmus egyetlen lehetősége a halmozódó feszültségek saját, általános modelljén belül való kezelésére.

4.1. A jelenlegi helyzetben több olyan érdekes kérdés vetődik fel, amely hosszabb távon is számottevően befolyásolhatja a világgazdaság állapotát.

4.2. Ilyen kérdés, hogy amennyiben az Egyesült Államok konjunktúrája kifulladásra kerül-e a mozdony szerepét valamelyik térség? Elsősorban az egységesedő Európára néznek reménységgel. Valószínűbb azonban, hogy e két fejlett térség „együtt sír, együtt nevet”. Az is felvetődött, hogy a fokozottabb észak-atlanti gazdasági integráció Észak-Amerikát és Európát együtt teheti a gazdasági fejlődés letéteményesévé a következő években. A Daimler-Chrysler, vagy a Deutsche Bank-Bankers Trust típusú egyesülésekben már ennek megtestesülését látják. A Business Week azt a kérdést teszi fel, hogy az ázsiai évtizedek után most az atlanti évszázad kezdődik? (1999/8.) Valójában nem látszik pillanatnyilag a világgazdaságban olyan fejlett ország, vagy országcsoport, amely az USA szerepét néhány év távlatában átvehetné. Az USA technológiai, termelékenység, tőkekoncentrációs és menedzsment előnye tetemes. Nagyobb válsága esetén feltehetően a többi országcsoportot is – többé-kevésbé – maga után rántja.

4.3. Azt, hogy az elmúlt fél évtizedhez hasonló, a viszonylag lassú, váratlan, de kezelhető feszültségekkel jellemezhető korszak, vagy egy számottevő, a tőzsdeindexek jelentős korrekciójával járó korszak következik-e, nem csupán a gazdaságpolitikák sikerességén múlik. Kérdés például, hogy a nemzetközi kereskedelem növekedési ütemének csökkenése tartósan bizonyul-e? Felvetődik például, hogy a nemzetközi áru- és szolgáltatásforgalom legdinamikusabb szegmense, a transznacionális társaságok vállalaton belüli és a vállalatok közötti forgalma – mivel talán kimerítették az ebből adódó racionalizálási lehetőségek nagyobbik részét – már nem fog olyan gyorsan növekedni, mint az elmúlt másfél-két évtizedben. Ugyanebbe az irányba hat a felesleges termelő kapacitások megléte, gyakorlatilag az összes iparágban, az agrártermelésben (persze nem a

kereslethez, hanem a fizetőképes kereslethez képest). Továbbá a munkanélküliség veszélye miatt fokozódik a társadalmi ellenállás a fejlett országokban a termelés kitelepítése ellen. A kormányzatok, sőt az EU apparátusának egyes szekciói vagy a Világbank is – legalábbis részlegesen – a munkahelyek megőrzésének nagyobb hangsúlyt próbálnak adni, mint korábban. Ha a nemzetközi kereskedelem dinamikája tartósan lassul, akkor végleg elvesztheti azt az elsődleges szerepét, amit az egyes országok gazdaságára az elmúlt két-három évtizedben kifejtett. A nemzetközi kereskedelem növekedése bizonyosan meg fogja haladni a bruttó hozzáadott érték növekedését, de feltehetően kisebb lesz a különbség, mint korábban.

4.4. Amennyiben a nemzetközi kereskedelem és az általános gazdasági növekedés dinamikája lassul, a piacokért folytatott harc kiéleződhet. Nem kell számítani látványos vámemelésekre, totális kereskedelmi konfrontációkra. De az elmúlt két-három év tapasztalata is azt mutatja, hogy a nemzetközi forgalom lanygulása idején jelentős mértékben szaporodnak a „dömpingeljárások”, a rendkívüli, időleges vámok, szigorodnak az adminisztratív megkötések. Ráadásul erős a nyomás a nemzetközi áru- és szolgáltatásforgalom további liberalizálása ellen. Feltehető, hogy az elvileg 1999 végén megkezdődött (vagy egyelőre kudarcba fulladt?) újabb WTO-körtárgyalás nagyon lassan fog haladni. A legfejlettebb országok között és az EU-n belül is nagyok a különbségek saját érdekeik jogosságának és például a fejlődő országok fenntartásai jogosságának megítélésében.

4.5. Hasonló módon vetődik fel a közvetlen beruházások alakulásának és szerkezetének kérdése. Egyrészt az utóbbi két évben a vázolt folyamatok folytán a fejlődő és közepesen fejlett országok részesedése a tőkefogadásból jelentősen csökkent. Másrészt a működőtőke-beruházásokon belül (miközben évi volumenük durván 400 milliárd dollárról két év alatt 600 milliárd dollárra nőtt), egyötödről kétharmadra nőtt a fúziók és felvásárlások aránya. Láthatóan az új termelő kapacitások létesítése háttérbe szorult. Ez rontja a hosszabb távú növekedési kilátásokat. Érezhető, hogy hatalmas változások, tőkekoncentrációs és tőkecentralizációs folyamatok zajlanak, melyeknek a kimenetelét még nem láthatjuk.

4.6. További jelentős változás az eladósodott országok finanszírozásának bonyolultabbá válása. Miközben a legszegényebbek újabb enyhítést kaptak azokra a hitelekre, amelyeket valójában képtelenek voltak fizetni, az adósságtörlesztési kötelezettségek refinanszírozása, akár hitelek felvételéről van szó, akár államkötvények kibocsátásáról, megdrágultak. Ez felveti egy újabb adósságspirál lehetőségét.

* * * * *